

Akademik Dil ve Edebiyat Dergisi

Journal of Academic Language and Literature

[Cilt/Volume: 9, Sayı/Issue: 1, Mart/March 2025]

Halilibrahim ERTÜRK

<https://orcid.org/0000-0002-6966-4302>

Doç. Dr.

halil.erturk@bilecik.edu.tr

Bilecik Şeyh Edebali Üniversitesi

<https://ror.org/00dzfx204>

İnsan ve Toplum Bilimleri Fakültesi

Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü

Anadolu Ağzlarında Yaşayan ‘-k-’ ve ‘-t-’ Çatı Ekleri Üzerine

*On the ‘-k-’ and ‘-t-’ Voice Suffixes Living in Anatolian
Dialects*

Araştırma Makalesi | *Research Article*

Geliş Tarihi | *Date Received:* 21.01.2025

Kabul Tarihi | *Date Accepted:* 10.03.2025

Yayın Tarihi | *Date Published:* 20.03.2025

Atf | Citation

Ertürk, H. (2025). Anadolu Ağzlarında Yaşayan ‘-k-’ ve ‘-t-’ Çatı Ekleri Üzerine. *Akademik Dil ve Edebiyat Dergisi*, 9(1), 328-342. <https://doi.org/10.34083/akaded.1623736>

Ertürk, H. (2025). On the ‘-k-’ and ‘-t-’ Voice Suffixes Living in Anatolian Dialects. *Journal of Academic Language and Literature*, 9(1), 328-342. <https://doi.org/10.34083/akaded.1623736>

Makale Bilgisi | Article Information

Değerlendirme <i>Review Reports</i>	Çift Taraflı Kör Hakemlik (İki İç Hakem+İki Dış Hakem) <i>Double-blind. (Two External Referees)</i>
Etik Beyan <i>Ethics Statement</i>	Bu çalışmanın hazırlanma sürecinde etik ilkelere uyulmuştur <i>Ethical principles were followed during the preparation of this study</i>
Etik Kurul Belgesi <i>Ethics Committee Approval</i>	Makale, Etik Kurul Belgesi gerektirmemektedir <i>Article does not require an Ethics Committee Approval.</i>
Etik Bildirim <i>Complaints</i>	adeddergi@gmail.com
Çıkar Çatışması <i>Conflicts of Interest</i>	Çıkar çatışması beyan edilmemiştir <i>The Author(s) declare(s) that there is no conflict of interest</i>
Benzerlik Taraması <i>Similarity Checks</i>	Yapıldı <i>Yes - iThenticate</i>
Telif Hakkı ve Lisans <i>Copyright&License</i>	Yazarlar, dergide yayımlanan çalışmalarının telif hakkına sahiptirler. Bu çalışma Atif-GayriTicari 4.0 Uluslararası lisansı altında yayımlanır <i>Authors publishing with the journal retain the copyright. This work is licensed under Attribution-NonCommercial 4.0 International</i>

© Halilibrahim ERTÜRK | Creative Commons Attribution-NonCommercial 4.0 International

Öz

Çatı ekleri, fiillere eklenerek onların anlamında kısmi değişikliklere yol açan, diğer yapım ekleri gibi yeni ve farklı bir fiil türetmeksizin eklendiği fiilde bildirilen işi yapanı veya işten etkileneni, bu ikisi arasındaki ilişkiyi değiştiren müstesna yapım ekleridir. Diğer bir ifadeyle fiil çatısı; öznenin kimliği, sayısı, işin yapılış biçimi, işten etkilenen kişi ya da nesne bakımından fiilin özne ile bağlantı durumudur. Bu ekler, türetme işlevine sahip olan diğer yapım ekleriyle kıyaslandığında, bunların yeni ve farklı bir anlam oluşturmadıkları, eklendiği fiile farklı bir nüans kattıkları görülür. Türkçe gramer kaynaklarının hemen tümünde kendine yer bulan bu konu, benimsenen yaklaşımlar bakımından birtakım eksiklik ve düzensizlikleri de içinde barındırır. Ancak bu çalışmanın konusu, Anadolu ağızlarında yaşamakta olan bazı müstesna çatı ekleri olduğundan, çalışma kapsamında fiil çatısı hususunda kaynaklarda görülen sorunlar üzerinde durulmamış; yalnız başlıca kaynaklarda fiil çatısı konusunun işlenişine değinilmiştir. Bu çalışmanın amacı, başlıca Türkçe gramer kaynaklarında birbirine benzer bir şekilde sınıflandırılan fiil çatılarının yaşayan Anadolu ağızlarında karşılaşılan müstesna görünümelerini tespit etmektir. Çalışmanın örneklemini olarak alınan Derleme Sözlüğü'nün taranması yoluyla, bugün başlıca kaynaklarda yer verilmeyen “-k- ve -t-” çatı eklerinin kullanım örnekleri tespit edilmiş, bu eklerin eklendiği sözcüklerin morfolojik yapıları tahlil edilmiş ve çatı ekinin semantik açıdan işlevi tespit edilmeye çalışılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Yeni Türk Dili; Anadolu ağızları; fiil çatısı; çatı ekleri; dönüşlülük.

Abstract

Voice suffixes are exceptional derivational suffixes that are added to verbs, causing partial changes in their meaning, and changing the person who does the action or the person affected by the action and the relationship between these two, without creating a new and different verb like other derivational suffixes. In other words, the verb voice is the connection between the verb and the subject in terms of the subject's identity, number, the way of work, and the person or object affected by the work. When these suffixes are compared with other derivational suffixes, it is seen that they do not create a new and different meaning, but add a different nuance to the verb which they are added. This subject, which finds its place in almost all Turkish grammar sources, also contains some deficiencies and irregularities in terms of the approaches adopted. However, since the subject of this study is some exceptional voice suffixes that exist in Anatolian dialects, the problems encountered in the sources regarding the voice of the verb have not been emphasized within the scope of the study; only the treatment of the subject of the voice of the verb in the main sources has been mentioned. The aim of this study is to identify the exceptional appearances of verb voices, which are similarly classified in the main Turkish grammar sources, in the living Anatolian dialects. By scanning the Compilation Dictionary, which was taken as the sample of the study, usage examples of the voice suffixes "-k- and -t-", which are not included in the main sources today, were identified, the morphological structures of the words to which these suffixes were added were analyzed and the semantic function of the voice suffix was tried to be determined.

Keywords: Turkish Language; Anatolian dialects; verb voice; voice suffixes; reflectivity.

Giriş

Fiil çatısı; öznenin kimliği, tekil ya da çoğul oluşu, işin yapılış biçimi, işten etkilenen kişi ya da nesne bakımından fiilin işi yapan ile bağlantı durumudur. Bu konu, Cumhuriyet döneminde Türkiye Türkçesinin grameri üzerine kaleme alınmış kaynakların hemen hepsinde ele alınan bir konudur. Farklı başlıklar kapsamında olsa da kaynakların büyük bir bölümü, fiil çatısı konusu kapsamında aşağı yukarı aynı çatı türlerine ve aynı eklere yer vermişlerdir. Diğer bir ifadeyle bu konu, Türkçenin genel gramerini veya morfolojisini konu edinen kaynakların büyük bir bölümünde belirli bir standart doğrultusunda ele alınmış, başlıca kaynaklarda hemen hemen aynı eklere ve benzer örneklere yer verilmiştir. Başlıca kaynaklarda, çatı bakımından fiiller ve çatı ekleri konusunun kimi yönleriyle eksik kaldığını da bu noktada ifade etmek gerekir. Fiil çatısı konusu kapsamında üzerinde durulması gereken, kaynaklarda çoğunlukla gözden kaçırılan önemli hususlardan biri de Anadolu ağızlarında sıkça karşılaşılan ve dönüşlülük eki işlevi gören “-k- ve -t-” ekleridir. Bu ekler, fiillere eklenerek onlara dönüşlülük anlamı vermekte, eklendiği fiilleri dönüşlü çatılı fiiller kategorisine taşımaktadırlar. Bu çalışma, müstesna dönüşlülük ekleri olarak tanımlanabilecek “-k- ve -t-” eklerinin yaşayan Anadolu ağızlarında tespit edilen kullanım örneklerine tahsis edilmiştir. Çalışma kapsamında, TDK tarafından hazırlanmış olan Derleme Sözlüğü'nün altı cildi taranmış ve “-k- ve -t-” eklerinin Anadolu ağızlarındaki kullanım biçimleri, bu eklerin eklendiği sözcüklerin morfolojik yapısı ve kazandığı anlam üzerinde durulmuştur.

1. Başlıca Türkçe Gramer Kaynaklarında Fiil Çatısının İşlenişine Genel Bir Bakış

Çatı bakımından fiiller ya da fiil çatısı, Türk gramerciliğinde işleniş biçimi bakımından içeriğinde birtakım sorun ve düzensizlikleri barındıran konulardan biridir. Bu hususta Tanzimat Dönemi öncesinde verilen kaynaklar ile Cumhuriyet Dönemi kaynaklarının birbirinden ayrıldığını belirtmek gerekir. Cumhuriyet'ten önce kaleme alınan gramer kaynaklarının metodoloji bakımından klasik Arap gramerciliğinin yaklaşımlarından etkilendiği görülür. Bu kaynaklarda kullanılan terimler ve tercih edilen sınıflandırma yöntemleri büyük oranda klasik Arap gramerciliği geleneğini yansıtır. Cumhuriyet'ten sonra kaleme alınan Türkçe gramer kaynaklarında ise Arapça gramer kurallarını örnek alma geleneği büyük oranda terk edilmiş, Türkçenin yapı ve mantığına uygun bir yol izleme eğilimi oluşmuştur. Bununla birlikte bu döneme ait eserlerin özellikle adlandırma ve sınıflandırma hususunda birtakım düzensizlikleri içerisinde barındırdığı anlaşılmaktadır. Çalışmanın bu bölümünde fiil çatısının Türkçe gramer kaynaklarında işleniş hususunda bir fikir oluşturmak adına, Cumhuriyet dönemine ait başlıca Türkçe gramer kitapları arasından seçilen birkaç kaynaktaki konunun işleniş üzerinde durulacak; bu kaynakların “-k- ve -t-” ekleri ile ilgili yaklaşımı incelenecektir. Bu kaynaklarda fiil çatısı konusu ile ilgili yer verilen bilgiler kısaca şu şekilde aktarılabilir:

Fiil çatısı konusu; Cumhuriyet döneminde kaleme alınmış başlıca Türkçe gramer kaynaklarının bir kısmında müstakil bir konu başlığı şeklinde ele alınmayıp yapım ekleri kapsamında aktarılmış (Ergin, 2012, s.202-214); bir kısmında müstakil birer konu başlığı olarak ele alınıp fiilin özne ve nesneyle olan ilişkisi kapsamında değerlendirilmiş (Korkmaz, 2003, s.538; Ediskun, 1993, s.218; Gencan, 2007, s.379-392; Bilgegil, 2014, s.249); bir kısmında ise sadece fiil-özne bağlantısı kapsamında ele alınmıştır (Deny, 2012, s.331; Bozkurt, 2004, s.134). İncelenen eserlerden bir kısmı ise bahsedilen kategorilerin dışında kalmaktadır. Bu eserlerden birinde çatı ekleri, türetim ekleri ve örgü ekleri biçiminde sınıflandırılmakta (Göknel, 1974, s.76); birinde ise görünüş (aspect) terimiyle ifade edilmektedir (Banguoğlu, 2007, s.411).

Belirtilen döneme ait eserler üzerinde yapılan incelemenin sonucunda, çatı bakımından fiiller ve çatı ekleri konusunun kimi yönleriyle eksik kaldığını ifade etmek mümkündür. Özellikle incelenen kaynakların birkaçı dışında, genel olarak kaynaklarda yer bulan çatı eklerinin dışında kalan ve “müstesna çatı ekleri” olarak ifade edebileceğimiz “-k- ve -t-” ekleri hususunda herhangi bir açıklamaya veya örneğe yer verilmediği görülmektedir. Bu ekler üzerine sınırlı da olsa bir bilgi aktaran ve örneklere yer veren gramer kaynakları ve bu eserlerde aktarılan bilgiler ise şöylece sıralanabilir:

A. von Gabain, “+(I)k-, -(U)k-” ekinin isimlere ve fiillere eklenebildiğini belirtmiş, ekin isimden fiil türetme işleviyle ilgili herhangi bir açıklama yapmamıştır. Gabain, yaptığı kısa açıklamayı müteakip ekin kullanıldığı birkaç örneği şu şekilde sıralar: “içik- ‘içeri girmek, emri altına girmek’, tağık- ‘çıkmaq, dağa çıkmak’, yolk- ‘karşılaşmak’ (yol)” (Gabain, 2007, s.49). Gabain, “Fiilden Fiil Yapan Ekler” başlığı altında aynı eke yer vermiş ve kuvvetlendirme işlevi olduğunu belirtmiş, şu örnekleri aktarmıştır: “alk- ‘bitirmek’ (al- almak), ök- ‘düşünmek’ (ö- düşünmek), könik- ‘tamamıyla yanmak’ (kön- yanmak, n ağız)” (Gabain, 2007, s.59).

Banguoğlu, “-Ik-” ekinden “edilen çatı eki” olarak bahsetmiş ve bu eki alan sözcüklerden sadece az bir kısmının “edilen, edinen, berkitme” anlamlarında dilimizde kullanıldığını belirtmiştir (Banguoğlu, 2007, s.280).

Korkmaz, “-k-” ekinin dönüşlülük işlevi hakkında “Bazı türetmelerde, kökle kaynaşmış olan ekte bir de dönüşlülük işlevi görülür.” şeklinde bir açıklama sonrasında “acıık-, ayık-, burk-, duruk-, görük-“ gibi birkaç örneğe yer verir. Aynı kaynakta “-t-” ekiyle ilgili olarak ise “Bazı örneklerde de ‘-t-‘ ettirgenlik eki almış fiillerin anlam kaymasına uğrayarak daha değişik bir anlam kazandıkları görülüyor. Bu durumda ‘-t-‘ de ettirgenlik görevini yitirerek geçişsiz dönüşlü fiiller türetme işlevi yüklenmiştir.” açıklaması yer alır (Korkmaz, 2003, s.127-135).

E. Demir, “+(I)k- / -(I)k- Eki ve Çatı Fonksiyonları” başlıklı çalışmasında “+(I)k- / -(I)k-” ekinin, fiile kattığı “edilgenlik, dönüşlülük, işteşlik” anlamları üzerinde durmuştur. Çalışmasında tarihi ve çağdaş Türk lehçelerinden bir kısmında ekin kullanımını inceleyen Demir, bu ekin her iki gramer kategorisinde de rahat kullanılabilirdiğini ancak

fiillere, isimlere nazaran yaklaşık üç kat daha sık getirildiğini ifade etmiştir (Demir, 2017, s.1).

M. Salan, “Codex Cumanicus ve Ermeni Harfli Kıpçak Türkçesinde Fiil Yapımı” başlıklı doktora çalışmasında Gabain, Erdal, Hacıeminoğlu gibi dilcilerin eserlerine dayanarak “+(X)k-/+(X)h-” ve “-(X)k-” biçiminde gösterdiği eki, hem isimden fiil türeten hem de fiilden fiil türeten ekler kapsamında ele almış, bu eklerin edilgenlik ve dönüşlülük işlevlerine vurgu yapmıştır (Salan, 2016, s.78, 117).

İ. Taş, ise “Kutadgu Bilig’de Söz Yapımı” başlıklı çalışmasında, fiilden fiil yapan “-k-” ekini almış olduğunu tespit ettiği iki ayrı fiilden birincisinin “öze dönüşlülük ve edilgenlik”, ikincisinin ise “pekiştirme ve yoğunluk” bildirdiğini ifade etmiştir (Taş, 2009, s.177-178).

2. Çalışmanın Amacı, Kapsamı/Örnekleme ve Yöntemi

Bu çalışmanın amacı; Türkçenin gramerini konu alan başlıca kaynaklarda çoğunlukla yer verilmeyen ya da yüzeysel olarak kısaca değinilen ancak Anadolu ağızlarında yaşayan ve fiillere eklenerek dönüşlü çatı meydana getiren “-k- ve -t-” eklerinin Derleme Sözlüğü’nde yer alan sözcüklerdeki kullanım örneklerini tespit etmek, tespit edilen örneklerden hareketle bu eklerin morfolojik ve semantik işlevini ortaya koymaktır. Çalışmanın örnekleme olarak Derleme Sözlüğü belirlenmiş, bu kapsamda 6 ciltlik eser baştan itibaren taranarak bahsedilen eklerin Anadolu ağızlarındaki kullanım örnekleri tespit edilmiştir. Tespit edilen örneklerden hareketle “-k- ve -t-” eklerinin kullanımı, bu eklerin eklendiği sözcük türü ve oluşturdukları semantik değişim incelenmiştir. Derleme Sözlüğü’nde yer verilmeyen ancak bu eklerin kullanımını örneklendiren ve Anadolu ağızlarında mevcut olan diğer örnekler ise çalışmaya dâhil edilmemiş, çalışma sadece Derleme Sözlüğü’nde yer bulan örneklerle sınırlandırılmıştır.

3. “-k-” ve “-t-” Eklerinin Semantik İşlevi ve Anadolu Ağızlarından Tespit Edilen Örnekler

Fiil çatısı; öznenin kimliği, sayısı, işin yapılış biçimi, işten etkilenen kişi ya da nesne bakımından fiilin özne ile bağlantı durumudur. Bu semantik işlev, fiilden fiil yapma ekleri kategorisinde yer alan birtakım eklerin fiillere eklenmesiyle oluşturulur. Bu ekler, Türkçenin grameri üzerine kaleme alınmış kaynaklarda çatı ekleri olarak tanımlanır. Yukarıda ilgili konu başlığı kapsamında ele alındığı üzere, fiil çatısı; Türkçenin gramerini konu alan kaynakların birçoğunda belirli kalıplar doğrultusunda ele alınmıştır. Bu çalışmanın konusunu teşkil eden “-k- ve -t-” eklerine ise müstesna sayılabilecek birkaç kaynak dışında hiç değinilmemiştir. Bu ekler; fiil kök veya gövdelerine eklenerek dönüşlü çatı oluşturan, eklendiği fiile dönüşlülük anlamı kazandıran eklerdir. Türkiye Türkçesinin asli dönüşlülük eki sayılan “-n-” eki, dönüşlü çatı oluşturmada yoğun olarak kullanılmakla beraber, “-k- ve -t-” eklerinin de Anadolu ağızlarında yaşayan çok sayıda kullanımda dönüşlü çatılı fiiller teşkil ettiği tespit edilebilmektedir. Bu eklerin Derleme Sözlüğü’nün 6 cildinin baştan sona taranması yoluyla tespit edilen kullanım örnekleri ve bu örneklerin

morfolojik ayrımları aşağıda gösterilmiştir.

ağıt- > ağ-(1)t- : Hiç görmediği ve bilmediği bir çevrede yalnızlıktan ve hayretten doğma bir şaşkınlıkla dikilerek sağa sola bakınmak. (Çal-Denizli. DS: 94)

añıt- > añ-(1)t- : Aptal aptal, şaşkın şaşkın bakarak durmak, bakakalmak. (Bayat, Emirdağ/Afyonkarahisar; Eşme ve köyleri/Uşak; Denizli köyleri; Sivrihisar, Satılmış, Bozan/Eskişehir; Sungurlu/Çorum; Amasya köyleri; Çayırılı-Haymana/Ankara; Karaisalı/Adana; Silifke, Mut köyleri/Mersin; Fethiye köyleri/Muğla, DS: 271)

arsık- > arısı-k- (Arsınmak, arıhmak, arsunmak): Utanmak, çekinmek. (Haymana/Ankara; Nevşehir; Niğde; Adana, DS: 332)

aşık- > aş-(1)k-: Acele etmek. (Kadınçiftliği/Yalova, DS: 354)

atık- > at-(1)k: Gürbüzleşmek, büyüme. (Tokat; Kadirli/Adana, DS: 369)

ayazıt- > ayaz+1-t: Yağışlı, kapalı hava açılmak, ışımak, açılır gibi olmak. (Ünye köyleri/Ordu, DS: 409)

ayık- > ay-(1)k- : Ayılmak, uyanmak, aklını başına almak, intikal etmek. (Çal/Denizli; Mihaliççik-Sivrihisar/Eskişehir; Çorum; Samsun; Amasya; Zile/Tokat; Şıhlar, Ulubey, Ünye ve köyleri/Ordu; Hozat/Tunceli; Kilis; Çoğulhan, Afşin/Maraş; Hatay; Gürün, Divriği/Sivas; Ayaş/Ankara; Bahçeli, Bor/Niğde; Adana. DS: 417)

ayıt- > ay-(1)t-: 1. Söylemek, anlatmak, nakletmek, konuşmak. (Afyonkarahisar ve köyleri; Yalınkuyu, Nazilli/Aydın; Bartın ve çevresi; Büyükanafarta, Eceabat/Çanakkale; Hacıhamzalı, Tarsus/Mersin. DS: 421) 2. Türkü söylemek, teganni etmek. (Milas/Muğla. DS: 421)

azıt- > az-(1)t-: Yolu şaşırmak, şaşırtmak (Epce/Kayseri. DS: 437)

bandık- > bandı-k-: 1. Çok ağlamak. “Annem sudan gelinceye kadar bizim çocuk bandıkmiş.” (Dişli, Bolvadin/Afyonkarahisar. DS: 517). 2. Bunalmak, ıstırap çekmek, çok yorulmak, ölecek hâle gelmek. (Çakıralan, Havza, Çakallı, Kavak, Çan ve köyleri, Çarşamba/Samsun; Merzifon/Amasya; Bor ve köyleri/Niğde; Konya. DS: 517)

basık- > bas-(1)k-: Yük altında ezilmek, çökmek. (Yenice, Emet/Kütahya; İkipınar, Mihaliççik/Eskişehir; Yelten, Korkuteli/Antalya. DS: 540)

berik-/berk-/bertik- > ber-(i)k-, ber-k-, ber-t-(i)k-: İncinmek, burkulmak. (Şarkikaraağaç, Yalvaç/Isparta; Yeşilova/Burdur; Acıpayam ve köyleri, Çal, Çivril/Denizli; Bozdoğan, Nazilli/Aydın; Bandırma, Susurluk/Balıkesir; Biga/Çanakkale; Nilüfer/Bursa... DS: 637)

bezik- > bez-(i)k-: 1. Solmak, rengini atmak. (Çal/Denizli; Burhaniye, Nazilli/Aydın; Emet/Kütahya; Mihaliççik/Eskişehir; Çorum; Ayaş/Ankara; Bor/Niğde. DS: 652).

bıcık- > bıcı-k-: 1. Mızıkçılık etmek, sözünden dönmek. (Çorum; Merzifon/Amasya; Kavak, Çarşamba/Samsun. DS: 654). 2. Usanmak. (Merzifon/Amasya; Çarşamba/Samsun. DS: 654).

birik- > bir+i-k- : Toplanmak, bir araya gelmek. (TT. ağızları ve standart TT.)

buncuk- > buncu-k-: 1. Sıklamak, daralmak, sabrı kalmamak. (Çandırlar/Adana. DS: 792). 2. Yüz hafifçe terlemek. (Çerkeş köyleri/Çankırı. DS: 792).

büküt- > bük-(ü)t: Bir sıkıntı ile büzülmek. (Adana. DS: 819).

büzüt- > büz-(ü)t-: Soğuktan uyuşup büzülmek. (Dinar/Afyonkarahisar; Yeşilova/Burdur; Acıpayam, Çal, Çivril/Denizli; Eymir, Bozdoğan/Aydın; Tepeköy, Torbalı/İzmir; Yenice, Emet/Kitahya; Bozan, Tokat/Eskişehir... DS: 834).

cavık- > cav-(ı)k-: Oraya buraya koşturmak. (Denizli. DS: 866)

cıvgırt- > cıv-gırt-t-: Cavıkmak, oraya buraya koşturmak. (Denizli. DS: 942)

cıvıt- > cıvı-t- : 1. Bir işi uzatarak usanç vermek. (Gerede/Bolu. DS: 943). 2. Caymak, dönmek. (Fatsa, Kuşçulu/Ordu; Maraş. DS: 943).

cıvzık- (cıvzıklamak) > cıvzı-k-: Acele etmek. (Bucak/Burdur; İshaklı, Çivril/Denizli. DS: 944)

cozut- > coz+u-t- : 1. Kaçmak. (Divriği/Sivas; Niğde. DS.: 1005). 2. Darılmak. (Şereflikoçhisar/Ankara; Bahçeli, Bor/Niğde; Ereğli/Konya. DS: 1005). 3. Soğuktan büzülmek. (Avanos/Nevşehir. DS: 1005). 4. Aklını kaçırmak. (Bor/Niğde; Konya. DS: 1005). 5. Yoldan çıkmak. (Bor/Niğde. DS: 1005).

cuğut- > cuğu-t-: Dalgın düşünmek. (Eskişehir. DS: 1010).

çuğut- > çuğu-t-: Somurtmak. (Ayaslar, Ilgın/Konya. DS: 1301).

dadıh- (dadık-) > dat+ı-k-: Yemek ve süt bozulmak. (Ağın, Keban/Elazığ; Arapkir/Malatya. DS: 1320).

dızık- > dız-(ı)k-: 1. Çabuk, acele etmek. (Afyonkarahisar; Sivrihisar/Eskişehir. DS: 1476). 2. Koşmak, kaçmak, seyirtmek. (Dişli, Özburun, Bolvadin/Afyonkarahisar; Yalvaç ve köyleri, Şarkikaraağaç/Isparta; Büyükkale, Yemişler, Tire/İzmir; Bursa; Çukurhisar, Dudaş, Söğüt/Bilecik; Sivrihisar köyleri, Mihaliççık/Eskişehir... DS: 1476).

dızıt- > dız-(ı)t-: bk. *dızık-*

doluk- > dol-(u)k-: 1. Göz yaşarmak, ağlayacak duruma gelmek. (Eğiridir kyleri, sütçüler köyleri, Senirkent, Sarıudris, Şarkikaraağaç/Isparta; Çivril, Çal/Denizli; Sivrihisar/Eskişehir; Kurşunlu, İskilip, Kargı/Çorum... DS: 1547). 2. Çeşitli nedenlerle nefesi kesilmek, nefes alamaz hâle gelmek, kuvveti kesilmek. (Çivril/Denizli; Tokat, Bozan/Eskişehir; Mudurnu/Bolu; Araç/Kastamonu; Saray/Çankırı; Merzifon/Amasya... DS: 1548). 3. Koşmaktan, yorgunluktan vücudun bir yeri ağrımak (Muğla. DS: 1548). 4.

Karnı aç olduğu hâlde çeşitli nedenlerle doymuş gibi olmak, yiyememek. (Balıkesir. DS: 1548).

duluk- > dul-(u)k-: Hareket hâlinde olan bir cisim bir yere takılıp kalmak. (Körküler, Yalvaç/Isparta; Civanyaylağı, Çiftepınar, Mut köyleri/İçel. DS: 1599).

dunuk- /**donuk-** > dun-(u)k- /don-(u)k-: Kederlenmek, düşünmek. (Pazarören, Pınarbaşı/Kayseri. DS: 1604).

duruk- > dur-(u)k-: Durmak, dinmek. (Divriği/Sivas; Bor/Niğde. DS: 1607). 2. Kımıldamamak. (Divriği/Sivas. DS: 1607). 3. Atılan, düşen ya da suda hareket eden bir şey önüne gelen engele takılıp durmak. (Eğridir köyleri/Isparta; Kandıra/Kocaeli; Büyükçaylı, Dört Yol/Hatay; Anamur/İçel. DS: 1607). 4. Yiyecek boğazda kalmak. (Solaklar, Kandıra/Kocaeli. DS: 1607).

elik- > el+i-k-: 1. Utanmak, çekinmek. (Kastamonu; Şambayadı/Ankara; Çakallı, Rahimiye, Kuzgun/Adana; Çetrevilli/Silifke, Tarsus, Civanyaylağı, Aslanköy/Mersin. DS: 1717). 2. İrileşmek, büyümek. (Fatsa/Ordu. DS: 1717). 3. Bir yere gitmekten, bir iş yapmaktan üşenmek. (Hacıhamzalı, Tarsus/Mersin. DS: 1717). 4. Yabancı gözüyle bakmak, yabancı saymak. (Adana. DS: 1717).

erik- > er-(i)k-: 1. Azmak, taşkın hareketler yapmak. (Bayadı/Ordu; Giresun; Pınarbaşı/Kayseri. DS.: 1769). 2. Üzülme. (Hurma, Silifke/Mersin. DS.: 1769). 3. Anlamak, kavramak. (Ulubey/Ordu. DS: 1769).

esirt- > esir-t-: Delirmek. (Uzunmusa/Ordu. DS: 1784).

ferik- > fer+i-k-: 1. Ürkütmek. (Divriği/Sivas. DS: 1846). 2. Korkudan soluk soluğa kalmak. (Zara/Sivas. DS: 1846).

firt-: Herhangi bir şey yerinden oynamak, çıkmak. (Şarkikaraağaç, Senirkent/Isparta; Viranköy/Kütahya; Eskişehir ve köyleri; Saray/Çankırı; Çorum; Sivas; Yozgat; Şereflikoçhisar, Nallıhan/Ankara; Niğde; Ermenek, Karaman, Seydişehir/Konya; Eldirek-Fethiye/Muğla. DS: 1857).

gancık- > gancı-k-: İnsanın bir yeri bir şey arasında sıkışarak kan toplamak. (Erzincan. DS: 1909).

ganık- > gan-(ı)k-: Alışmak. (Dinar/afyon; Senirkent, Şarkikaraağaç/Isparta; Narlıdere, Buldan/Denizli; Tepeköy, Torbalı/İzmir; Mudurnu/Bole; Saray/Çankırı; Darende/Malatya; Çanılı, Ayaş/Ankara. DS: 1913).

gayıt- > gay-(ı)t-: Geri dönüp gelmek. (İğdır; Kars. DS:1947).

gerik- > ger-(i)k-: Yara dolup gerginleşmek, şişmek, kabarmak. (Eskişehir ve köyleri; Çorum; Ordu ve köyleri; Gürün/Sivas; Kırşehir; Pazarören, Pınarbaşı/Kayseri. DS: 2002).

gevik- > gev-(i)k-: Eğrilmek, hırpalanmak. (Sofular-Eğridir, Yaka-Gelendost/Isparta; Bozdoğan/Aydın; Balıkesir. DS: 2011).

- gıcık-** (*gıcth-*) > gıcı-k-: Gıdıklanmak. (Uluşiran-Şiran/Gümüşhane. DS: 2026).
- gıncık-** > gıncı-k-: Bir şeye üzülme, merak etme. (İskilip/Çorum. DS: 2047).
- gıvıt-** > gıvı-t-: Gaz çıkarmak, yellenmek. (Karkıncık-Artova/Tokat. DS: 2064).
- görüük-** > gör-ük-: Görünmek, gözükme. (Ağaköy/Düzce; Bolu; Bor/Niğde; Mut ve köyleri/Mersin; Antalya. DS: 2162).
- ıhk-** > ıh-k-: Çökmek, oturmak, yatmak. (Kuma/Burdur. DS: 2461).
- ılık-** (ılıh-) > ılı-k-: Birine karşı yakınlık duymak. (Bahçeli-Bor/Niğde. DS: 2471).
- ıncık-** > ıncı-k-: Birisine kızmak. (Tosya ve köyleri/Kastamonu. DS: 2478).
- ırık-** (ırıl-) > ır-(ı)k-: Yorulmak, güçsüz kalmak. (Karabüzey-Araç/Kastamonu. DS: 2487).
- içik-** > iç+i-k-: 1. Ağlarken hıçkırma. (Şebinkarahisar/Giresun; Divriği/Sivas. DS: 2506)
2. Çok sevinme. (Görece/Giresun. DS: 2506). 3. Korku ile iç çekme. (Barla-Eğridir/Isparta. DS: 2056).
- irek-** > ir+e-k-: Sahura kalkma. (Yozgat; Konya. DS: 2548).
- kadak-** > kada-k-: Ölmek, gebermek. (Cebelibereket-Seyhan/Adana; Mersin ve köyleri. DS: 2589).
- kanık-** > kan-(ı)k-: 1. Tazı kurt kovalamaya alışma. (Kütahya; Kangal/Sivas. DS: 2624).
2. Köpekler boğuşma. (Çepni-Gemerek/Sivas. DS: 2624).
- karcık-** > karcı-k-: 1. Çok konuşmaktan ve soğuktan ses kısılma. (Afyonkarahisar; Yalvaç/Isparta; Bor/Niğde. DS: 2656). 2. Ayak soğuktan morarma. (Bertiz/Maraş. DS: 2656). 3. El ve ayak suda çok kalmaktan beyazlaşma. (Afyonkarahisar; Yalvaç/Isparta; Bor/Niğde. DS: 2656).
- karık-** > karı-k-: 1. Şaşalamak. (Amasya. DS: 2663). 2. Oyunbozanlık, mızıkçılık etme. (Kütahya. DS: 2663).
- kımt-** > kın-(ı)t-: Dadanma, tutkunlaşma. (Sındırgı/Balıkesir. DS: 2812).
- kırıt-/gırıt-** > kır-(ı)t-: 1. Başını dikerek gösteriş yapmak, kasılma. (Eymir-Bozdoğan/Aydın; Manisa ve çevresi; Karaağaç/Bolu; Kütahya; Kurşunlu/Çankırı; İskilip/Çorum; Merzifon/Amasya; Malatya ve ilçeleri. DS: 2828). 2. Göğsünü gererek oturma (Çankırı. DS: 2828). 3. Cilvelenme, kendini beğendirme çabasında olma. (Susurluk/Balıkesir; Trabzon; Rize; Çayağzı-Şavşat/Artvin; Erzurum; Gaziantep; Bor/Niğde. DS: 2828).
- kiriiktir-** > kiri-k-tir-: İnatlaştırmak, gözünü korkutmak, kaçırdırmak. (Eskişehir. DS: 2878).
- konuk-** > kon-(u)k-: Selam vermek, selamlaşma. (Bağyaka-Finike/Antalya. DS: 2919).

körük- > kör+ü-k-: 1. Kuvvetini, gücünü yitirmek. (Yassıören-Senirkent/Isparta; Tokat/Eskişehir; Kurşunlu/Çankırı; Tokat; Yusufeli/Artvin; Erzurum. DS: 2970). 2. Yılmak, pusmak, durgunlaşmak. (Yassıören-Senirkent/Isparta; Tokat; Akkuş/Ordu; Yusufeli/Artvin; Erzurum; Gürün/Sivas. DS: 2970). 3. Onmaz duruma getirmek, yok etmek. (Karamanlı-Tefenni/Burdur. DS: 2970).

mıncık- > mıncı-k-: 1. Yumuşayıp sulanıp bozulmaya yüz tutmak, çürümek. (Tokat-Sivrihisar/Eskişehir; Şarkışla, Gemerek/Sivas; Genezin-Avanos/Neveşehir; Niğde. DS: 3184). 2. Cıvılamak. (Ilgaz, Kurşunlu/Çankırı. DS: 3185).

mırt-: Darıltmak. (Eldirek-Fethiye/Muğla. DS: 3190).

ocuk- (*ocuhmag*) > ocu-k-: 1. Bir şeyden korkmak, ürkmek, çekinmek. (Dinar/Afyonkarahisar; Yalvaç, Eğridir köyleri, Sütçüler köyleri, Senirkent/Isparta; Başpınar, Tefenni, Çerçin/Burdur; Çöplü, Çivril, Köşten, Karaçay, Honaz/Denizli; Kayseri; Ermenek/Konya. DS: 3264). 2. Yılmak. (Çal, Çivril/Denizli; Konya; Civanaylağı, Mut köyleri/Mersin. DS: 3265).

ofurt- > ofur-t-: 1. Öfkeyle kalkıp yürüyüvermek. (Kozluca, Keçiborlu/Isparta. DS: 3268). 2. Taşkınlık yapmak, azmak. (Bor/Niğde. DS: 3268).

okut- > oku-t-: Surat asmak. (Kurşunlu/Çankırı. DS: 3278).

perik- > per-(i)k-: 1. Ezilmek, berelenmek. (Ünye/Ordu. DS: 3432). 2. Kapanmaya yüz tutan yara yeniden açılmak, işlemek. (Masara-Mut/Mersin. DS: 3432).

pırsık- > pırsı-k-: Dişi keçi çiftleşmek istemek. (Satılmış/Eskişehir. DS: 3446).

pırt- > pır-t-: 1. Pertirmek. 2. Yerinden çıkmak, sapmak, kaymak. (Çeşme/İzmir; Maksutlu-Şarkışla/Sivas; Yozgat; Afşar köyleri, Pınarbaşı/Kayseri; Niğde. DS: 3448).

purtart- (*purtar-*) > purtar-t-: Yüzü gülmemek, surat asmak. (Küçükahmet/Afyonkarahisar; Bor/Niğde; Konya. DS: 3490).

sangırt- (*sangıt-*) > sangı-r-t: Şaşakalmak, şaşırmaq. (Gümele-Söğüt/Bilecik; İskilip/Çorum; Rize. DS: 3539).

savruk- > sav-(ı)r-(ı)k-: Oraya buraya uçuşmak. (Ermenek/Konya. DS: 3556).

seğirt- > seğir-t-: Koşmak. (Eğridir ve köyleri, Gelendost, Yalvaç/Isparta; Bucak ve köyleri/Burdur; Üçkuyu, Çöplü, Çivril, Çal, Acıpayam/Denizli; Burhaniye-Nazilli/aydın; Ödemiş, Seferihisar, Çeşme, Menemen, Bergama/İzmir; Akhisar/Manisa; Kitahya; Söğüt/Bilecik... DS: 3598).

sımkırt- > sımkır-t-: 1. Surat asmak, somurtmak. (Ziyere/Amasya. DS: 3610). 2. Kendini ağlamaya zorlamak. (Narlıdere/İzmir. DS: 3610).

sımk- > sı-n-(ı)k-: 1. Bıkmak, yılmak. (Honaz/Denizli. DS: 3614). 2. Susup kalmak. (Kula/İzmir. DS: 3614). 3. Üzülme, üzgün olmak. (Ankara. DS: 3614).

sıpt- > sıp-(ı)t-: Aklını kaçırmak, sapıtmak. (Tavşancıl-Gebze/Kocaeli; Samsun. DS: 3616).

sırk- > sı-/si-r-k-: Sızmak. (Denizli; Alaşehir/Manisa; Gaziantep; Civanyaylağı/Mersin. DS: 3619).

sıt- (*sıd-*) > sı-t-: 1. İçi su ya da irin dolu yara, kabarcık patlamak. (Senirkent, Eğridir/Isparta; Kösten, Honaz/Denizli; Mudurnu/Bolu; Çankırı; Avanos/Nevşehir; Ermenek/Konya... DS: 3623). 2. Öd patlamak, korkmak. (Denizli; Ankara; Karaman/konya; Adana; Alanya/Antalya. DS: 3623). 3. Yumurta vb. kırılmak. (Çağrı-Dinar/Afyonkarahisar. DS: 3623). 4. Balon patlamak. (Bolvadin/Afyonkarahisar. DS: 3623).

somurt- (*somart-*) > somur-t-: Surat asmak. (Düzce; Bolu; Silifke/Mersin; Kırkağaç/Isparta. DS: 3664).

sorut- (*somut-*) > sor-(u)t-: Somurtmak, suskun durmak. (Yassıören-Senirkent/Isparta; Düzce, Mudurnu/Bolu; Gaziantep; Antakya/Hatay; Keskin/Ankara; Genezin-Avanos/Nevşehir; Bor/Niğde; Konya; Boynuyuşun/Adana; Tarsus/Mersin. DS: 3669).

tezik- > tez-(i)k-: 1. Bulunduğu yerden ya da sürüden ayrılp uzaklaşmak. (Şarkikaraağaç, Uluborlu/Isparta; Güney-Yeşilova/Burdur; Kızılhisar, Çöplü, Çivril/Denizli; Kütahya... DS: 3908). 2. Yolunu şaşırarak. (Eğridir ve köyleri/Isparta; Kızılhisar-Acıpayam, Çal, Tavas/Denizli; Merzifon/Amasya; Zile/Tokat. DS: 3908). 3. İzini kaybetmek. (Kurtkulağı/Adana. DS: 3908). 4. Koşmak. (Dereçine-Bolvadin/Afyonkarahisar; Emet/Kütahya; Ayvalı-Sivrihisar/Eskişehir... DS: 3908). 5. İşten soğumak, usanmak, tembellik ve haylazlık yapmak. (Burdur; Yeniköy/Balıkesir; Merzifon ve köyleri/Amasya; Ermenek/Konya; Adana. DS: 3908).

tırt- > tırı-t-: Karşı gelmek, diretmek. (Bolatlı, Sungurlu/Çorum. DS: 3923).

toykurt- > toykur-t-: Kendini beğenmek. (Denizli. DS: 3977).

ucuk- > uc+u-k-: Uç vermek, belirlemek, gözükmek. (Bodrum/Muğla. DS: 4022).

usuk- > us+u-k-: 1. Uslanmak. Uluborlu/Isparta; Sivrihisar/Eskişehir; Maksutlu-Şarkışla/Sivas; Ahırlı/Ankara; Köşker/Kırşehir; Bahçeli-Bor/Niğde; Kilbasan/Karaman; Konya; Misis/Adana. DS: 4046). 2. Bir suçtan, öfkeden sonra sessizleşmek, uslu görünmek. (Çepni-Gemerek/Sivas; Bahçeli-Bor/Niğde. DS: 4046). 3. Ağrısı azalmak, dinmek. (Emircik-Çivril/Denizli; Kütahya; Çepni-Gemerek/Sivas. DS: 4046). 4. Şaşkınlıktan susup kalmak, konuşamamak. (Çal/Denizli. DS: 4046).

üşüt- > üşü-t-: 1. Soğuk almak. 2. Kendinden soğutmak. (Bor/Niğde. DS: 4080).

ütük- > üt-(ü)k-: Birdenbire üşüyüp ürpermek, tüyleri diken diken olmak. (Bahçeli-Bor/Niğde. DS: 4082).

yanık- > yan-(ı)k-: Yakınmak. (Bayat, Emirdağ, Şuhut/Afyonkarahisar; Eğridir köyleri/Isparta; Burdur; Denizli köyleri; Dursunbey/Balıkesir; Tavaklı-Ezine/Çanakkale; Altıntaş/Kütahya; Ayvalı-Sivrihisar, Tokat/Eskişehir; Zile ve köyleri/Tokat... DS: 4170).

yavsuk- > yavsu-k-: 1. (Yavıncımak) Ezilip büzülerek, yalvarıcı bir tavırla durumunu anlatmak. (Bayat, Emirdağ/Afyon; Tokat, Bozan/Eskişehir; Malatya; Nizip/Gaziantep; Köşker/Kırşehir; Bor/Niğde. DS: 4207). 2. Özür dilemek. (Afşin/Maraş; Adana. DS: 4207). 3. Caymak. (İğneciler-Mudurnu/Bolu. DS: 4207).

yaynik- > yaynı-k-: Dikkat dağılmak. (Göndürle, Findos_Atabey/Isparta. DS: 4216). 2. Genişlemek, ferahlamak. (Göndürle, Findos/Isparta; Kızılhisar/Denizli. DS: 4216).

yelik- > yel-(i)k-: Şırmarmak, yaramazlık yapmak. (Tokat, Sivrihisar/Eskişehir; Bahçeköy/Bolu; Sungurlu/Çorum; Çarşamba/Samsun; Merzifon köyleri/Amasya; Kasın, Zile/Tokat; Ünye/Ordu; Çepni-Gemerek, Kangal/Sivas; Gökdere-Akdağmadeni/Yozgat. DS: 4236). 2. Oynamak. (Bozüyük/Bilecik. DS: 4236). 3. Deve oynamak. (Adana. DS: 4236).

yıvit- > yıvı-t-: Şaşırmak, sapıtmak. (Afyon; Çöplü-Çivril/Denizli; Bozan, Sivrihisar/Eskişehir. DS: 4277).

yozuk- (yoz(u)mak, yozulmak) > yoz+u-k-: 1. İsteğinden caymak, bir şeyden soğumak. (Darıveren, Oğuz-Acıpayam, Çivril/Denizli; Bozdoğan/Aydın; Bayındır/İzmir; Alaşehir/Manisa; Çankırı; Bor/Niğde; Mut ve köyleri, Karadirlik-Tarsus/Mersin... DS: 4306). 2. Tavuk kuluçkaya yatmaktan caymak, yumurtlamaz olmak. (Eğridir ve köyleri/Isparta; Bozdoğan/Aydın; Bayındır/İzmir; Kemalpaşa-Alayunt/Kütahya; Çöplü-Çivril, Oğuz-Acıpayam/Denizli; Fethiye/Muğla; Lüleburgaz/Kırklareli; Edirne. DS: 4306). 3. Cinsel kızgınlığı geçmek. (Bozdoğan/Aydın; Alaşehir/Manisa; Aydınlı Obası/Amasya. DS: 4306).

yönek- > yön+e-k-: Yön almak. (Yozgat; Afşar, Pazarören-Pınarbaşı/Kayseri. DS: 4308).

yürük- > yürü-k-: Zorla yürümek. (İncekum-Silifke/Mersin. DS: 4336).

Yukarıda Derleme Sözlüğü'nün taranması yoluyla tespit edilen, “-k- ve -t-” eklerini alarak dönüşlü anlam kazanmış 94 sözcük sıralanmıştır. Bu sözcüklerin morfolojik olarak kök ve ekleri de tahlil edilmiş, her bir sözcüğün bu ekleri alarak kazandığı dönüşlü anlam karşılarında aktarılmıştır. Bu sayede “-k- ve -t-” eklerinin morfolojik bakımdan türetme işlevinin yanında eklendiği sözcüğe kazandırdığı anlamla birlikte ekin taşıdığı semantik işlev de ortaya koyulmuştur.

Tartışma

Dönüşlü çatılı fiillerde eylemi gerçekleştirenin aynı zamanda yapılan işten etkilenen olması ve işin özne tarafından kendi kendine yapılması söz konusudur. Yukarıdaki örnekler, bu dönüşlülüğün morfolojik olarak yalnızca -(X)n-, -(X)l- çatı ekleri ile değil, özellikle çeşitli Anadolu ağzlarında yaşayan bazı sözcüklerde “-k- ve -t-” ekleri ile de oluşturulabildiğini ortaya koymaktadır. Yukarıda, Türk Dil Kurumu tarafından

yayımlanan *Türkiye’de Halk Ağzından Derleme Sözlüğü* başlıklı kaynağın taranması yoluyla Anadolu ağızlarında kullanıldığı belirlenen 94 sözcüğün “-k- ve -t-” eklerini alarak dönüşlülük anlamı kazandığı tespit edilmiştir. Tespit edilen bu sözcükler ve sözcüklerin aldığı “-k- ve -t-” eklerinin semantik ve morfolojik işlevi ile bu eklerin Türkçe gramer kaynaklarındaki durumu hakkında şu iki önemli hususa dikkat çekmek gerekir:

1. “Fiil Çatısı” konu başlığı, Türkçenin grameri üzerine kaleme alınmış olan, ortaöğretim ve yükseköğretimde gramer öğretimi amacıyla kullanılan hemen tüm kaynaklarda yer bulan bir konudur (Ergin, 2012, s.200; Korkmaz, 2003, s.553; Böler, 2021, s.384). Buna karşın incelenen kaynakların birkaçında aktarılan sınırlı açıklamalar dışında, “-k ve -t-” eklerinin dönüşlü çatı oluşturmasıyla ilgili bir bilgi aktarılmamış, bu eklerin çatı işleviyle ilgili herhangi bir tespite yer verilmemiştir.

Çalışma kapsamında incelenen altı ayrı kaynakta “-k-” ekinin dönüşlü çatı oluşturma işlevinden bahsedilmiş (Gabain, 2007, s.49; Banguoğlu, 2007, s.280; Korkmaz, 2003, s.127; Demir, 2017, s.1; Salan, 2016, s.78/117; Taş, 2009, s.177); “-t-” ekinin dönüşlü çatı oluşturma işlevi hakkında açıklama veya örnekler ise incelenen tek bir kaynak (Korkmaz, 2003, s.135) dışında diğer kaynakların hiçbirinde rastlanmamıştır. Tek bir kaynak ise “-k- ve -t-” ekinin fiilden fiil yapma eki olduğunu belirtmekle yetinmiş, ancak ekin dönüşlülük işlevinden bahsetmemiştir (Ergin, 2012, s.215).

2. Konu ile ilgili kaleme alınan monografi türünde birkaç çalışmada, bu eklerin hem fiillere hem isimlere eklendiği yönünde bir bilgiye yer verilmiştir. Ancak bu noktada gözden kaçırılan önemli bir husus söz konusudur. Çalışmanın konusunu teşkil eden “-k- ve -t-” ekleri, eklendikleri fiile dönüşlülük anlamı katmakta, bu fiilleri çatı bakımından dönüşlü fiil kategorisine taşımaktadırlar. Bilindiği gibi dönüşlülük ekleri, fiillere eklenen çatı ekleridir ve her ne kadar yeni bir fiil türetmeseler de kategori olarak fiilden fiil yapma ekleri içerisinde yer alırlar. Dolayısıyla bahsedilen eklerin fiillere ve isimlere aynı anda gelerek fiil türetme/dönüşlü çatı oluşturma işlevini yerine getirdiğini ifade etmek uygun olmayacaktır.

Bu ekin isimlere eklenmiş gibi görüldüğü “usuk-, yozuk-, dadık-” gibi örneklerde ise isim kökünden sonra gelen ünlülerin yardımcı ünlü değil, isimden fiil yapma eki “+U-, +I-” olma ihtimali kuvvetlidir. Zira Eski Türkçe döneminden beri isimden fiil türetme işlevi taşıyan “+A-, +I-, +U-” ekleri (Gabain, 2007, s.48), Türkçenin tarihî devirlerinde ve çağdaş Türkiye Türkçesinde sıklıkla karşılaşılan bir türetme ekidir. Diğer bir ifadeyle isim kökü olan “us, yoz, tat” sözcükleri öncelikle bir isimden fiil yapma eki olan “+U-/ +I-” ekini alarak fiil kategorisine geçmiş, ikinci aşamada çatı eki işlevli “-k-, -t-” eklerini alarak dönüşlülük anlamı kazanmış olmalıdır. Bu sözcüklerin “-k- ve -t-” eklerini almadan önceki “yozu-, usu-, dadı-” biçimleri ise muhtemelen “+A-, +I-, +U-” ekleri ile dönüşlülük işlevli “-k-, -t-” eklerinin zamanla kaynaşması sonucu kullanımdan düşmüş ve unutulmuş olmalıdır. Bu eklerin çatı eki olmakla birlikte isimlere de eklenebildiğinin sanılmasını ancak bu yolla izah etmek mümkündür.

Sonuç

Çatı ekleri, fiillere eklenerek onların anlamında kısmi değişikliklere yol açan, diğer yapım ekleri gibi yeni ve farklı bir fiil türetmeksizin eklendiği fiilde bildirilen işi yapanı veya işten etkileneni, bu ikisi arasındaki ilişkiyi değiştiren müstesna yapım ekleri olarak tanımlanabilir. Diğer bir ifadeyle fiil çatısı; öznenin kimliği, sayısı, işin yapılış biçimi, işten etkilenen kişi ya da nesne bakımından fiilin özne ile bağlantı durumudur. Bu ekler, türetme işlevine sahip olan diğer eklerle kıyaslandığında, bunların yeni ve farklı bir fiil türetmedikleri, eklendiği fiile bir nüans kattıkları görülür. Fiil çatısı konusu, Türkçenin genel gramerini konu alan kaynakların hemen tümünde yer bulan bir konudur. Ancak bu konuda kaleme alınmış başlıca kaynaklar incelendiğinde, bu konunun bazı yönlerinin gözden kaçırıldığı, birtakım müstesna eklerin ve bunların çatı oluşturma işlevlerinin bu kaynaklarda yer almadığı veya oldukça yüzeysel biçimde ele alındığı dikkati çeker. Bu noktadan hareketle, bu çalışmanın konusu Anadolu ağzlarında yaşayan bazı örneklerde görülen ve müstesna çatı ekleri olarak nitelenebilecek “-k-” ve “-t-” eklerinin dönüşlülük işlevinin tespiti olarak belirlenmiştir. Çalışma kapsamında, öncelikle *Türkiye’de Halk Ağzından Derleme Sözlüğü* başlıklı kaynak taranmış, bu yolla Anadolu ağzlarında kullanılan 94 sözcüğün “-k- ve -t-” eklerini alarak dönüşlülük anlamı kazandığı tespit edilmiştir. Tespit edilen ve morfolojik açıdan incelenen örnekler; Türkçe fiillerde dönüşlülüğün morfolojik olarak yalnızca “-(X)n-, -(X)l-” çatı ekleri ile değil, özellikle çeşitli Anadolu ağzlarında yaşayan bazı kullanımlarda “-k- ve -t-” ekleri ile de oluşturulabildiğini ortaya koymaktadır.

Kısaltma ve İşaretler

- bk. : Bakınız.
DS : Derleme Sözlüğü.
haz. : Hazırlayan.
TDK : Türk Dil Kurumu.
TT : Türkiye Türkçesi.
+X- : İsimden fiil yapma eki.
-X- : Fiilden fiil yapma eki.
Ø : Sıfır biçimbirim.

Kaynaklar | References

- Banguoğlu, T. (2007). *Türkçenin grameri*. Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Bilgegil, K. (2014). *Türkçe dilbilgisi*. Salkımsöğüt Yayınları.
- Böler, T. (2021). *Türkiye Türkçesi Biçim Bilgisi I*. Kesit Yayınları.
- Bozkurt, F. (2004). *Türkiye Türkçesi (Türkçe Öğretiminde Yeni Bir Yöntem)*. Kapı Yayınları.
- Demir, E. (2021). “+(I)k- / -(I)k- eki ve çatı fonksiyonları”. *VIII. Uluslararası Türk Dili Kurultayı (22-26 Mayıs) I. Cilt*. Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Deny, J. (2012). *Türk dil bilgisi (hızl. Ahmet Benzer)*. Kabalıcı Yayınları.
- Ediskun, H. (1993). *Yeni Türk dilbilgisi*. Remzi Kitabevi.
- Ergin, M. (2012). *Türk dil bilgisi*. Bayrak Yayınları.
- Gabain, A. (2007). *Eski Türkçenin Grameri (Çev. M. Akalın)*. TDK Yayınları.
- Gencan, T. N. (2007). *Dilbilgisi*. Tek Ağaç Eylül Yayınları.
- Göknel, Y. (1974). *Modern Türkçe dilbilgisi*. Esen Kitabevi.
- Korkmaz, Z. (2003). *Türkiye Türkçesi grameri (şekil bilgisi)*. Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Salan, M. (2016). *Codex Cumanicus ve Ermeni harfli Kıpçak Türkçesinde fiil yapımı [Yayımlanmamış doktora tezi]*. Gazi Üniversitesi.
- Taş, İ. (2009). *Kutadgu Bilig'de söz yapımı*. Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Vural, H. ve Böler, T. (2012). *Ses ve şekil bilgisi*. Kesit Yayınları.